

УДК 130.2

СУЧАСНІ КОЛІЗІЇ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Світлана Пилипенко

*Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка,
Навчально-науковий інститут бізнесу і менеджменту,
кафедра ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін
вул. Алчевських, 44, 61004, м. Харків, Україна*

Олена Мошинська

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
кафедра іноземних мов № 1
вул. Пушкінська, 77, 61024, м. Харків, Україна*

Клавдія Яковенко

*Комунальний заклад охорони здоров'я
«Харківський обласний медичний коледж»,
циклова комісія соціально-економічних та гуманітарних дисциплін
Куликівський узвіз, 3, 61002, м. Харків, Україна*

Сьогодні під впливом різноманітних технологій відбуваються трансформації усіх ланок суспільного знання. Цей процес торкнувся і філософії, філософського знання, його презентації в освітній діяльності. В умовах інформаційного суспільства та глобалізації відбулося зіткнення двох тенденцій – класичної та посткласичної. Останні спричинили наявність колізій у викладанні філософії в навчальних закладах. Ці колізії стосуються визначення змісту філософії, форм її презентації, навчальної літератури, мовленєвих практик викладання.

Ключові слова: філософське знання, освіта, викладання, колізії, форми, засоби викладання, навчальні заклади.

Актуалізація питання трансформації освіти є відповіддю на виклики інформаційної сучасності в умовах глобалізації світу. Про це свідчать численні публікації, де обговорюється не лише проблема кризи освіти в Україні, але й незадовільний стан філософії на теренах України, її викладання в навчальних закладах. З цього приводу показовим є публікації в часописі «Філософія освіти» таких авторів, як О. Гомілко, С. Пролєсв, Л. Горбунова, В. Шамрай, М. Култаєва, а також на сторінках «Філософської думки». Дослідники звертаються до дискусійного питання про те, що традиційні філософські поняття вже не дозволяють зрозуміти такі культурні феномени як символи, знаки, витвори мистецтва, симулякри, новітні технології та інші у координатах «дух і матерія», «душа і тіло», «суб'єкт і об'єкт». Дослідники підкреслюють, що ці складні феномени не можливо осмислити в межах однозначної онтології чи двозначної логіки, бо це може призвести до деструктурних наслідків.

Криза ідентичності та самоідентифікації філософії як дисципліни пов'язана зі зміною класичної парадигми філософування на посткласичну та переглядом статусу філософії

«як науки наук». З дисципліни, що визначає легітимність наук, філософія сама перейшла в число проблематичних дисциплін і стала орієнтуватися на структуру знань, що будуються в колі природознавчих та точних наук. У закладах вищої освіти України скорочується підготовка філософських спеціальностей. У статтях, дисертаційних роботах з питань викладання філософії пропонуються слухні для нашого часу поради, але на жаль вони не стають предметом обговорювання у навчальних закладах III – IV рівня акредитації. Маємо ситуацію, коли за рішенням ВАК України звання доктора філософії може отримати кожен кандидат чи доктор наук з будь-якої наукової спеціальності.

Чому ми вивчаємо філософію? Що вона для нас значить? І чи можна обійтись без знання філософії? Ці питання турбували людей як в минулому, так вони хвилюють і сучасне людство. Нові обрії філософії, на нашу думку, визначив М. Н. Епштейн: «Усе, що людина створила навкруги себе, тепер заново інтегрується в ній... Але чи означає це смерть або тріумф людського? Ця потенціально «всюдисуща» та «завжди суцільна» людина – чи залишиться вона людиною в колишньому сенсі? Чи буде вона любити, страждати, сумувати, надихатися?» [11, с. 125–126]. Сучасність демонструє діалог між класичною та посткласичною формою існування філософії.

Розвиток сучасної освіти, викладання філософії як навчальної дисципліни – досить складна теоретична і практична проблема, що потребує вирішення освітніх колізій. Філософське знання, його викладання складає одну із складових навчального процесу, що набули втілення вже у відомих школах Платона й Аристотеля. Їх особливості та історична значущість досліджена в філософській, педагогічній, історичній, психологічній науковій літературі. Традиція викладання філософії, що запропонували греки, існує і дотепер. Проте філософія в сучасному світі втрачає свій статус науки наук, який свого часу проголосив Аристотель. Стверджується ситуація, яку виголосив Р. Рорті: «Не варто піклуватися про чистоту філософії, а необхідно визначитися, що нам від неї потрібно» [6, с. 31–32].

За історичний час розуміння філософського знання набуло значних змін та значущих модифікацій: від античного розуміння філософії як любові до мудрості, до Гайдеггерівського запитання: «Якщо філософія взагалі і в принципі не наука, до чого вона тоді, на що вона тоді має право в колі університетських наук? Чи не виглядає тоді філософія просто проповіддю деякого світогляду? А світогляд? Чи не є він особистою впевненістю окремого мислителя, доведене до системи і на деякий час об'єднуюче частку прихильників, які невдовзі побудують самі свої системи? Чи не така мається ситуація з філософією, мовби на деякій великій ярмарці?» [9, с. 236].

На нашу думку, відомий німецький філософ порушив питання щодо філософії в просторі інформаційного суспільства, питання, які модифікують філософське знання і провокують колізії та перипетії її викладання, провокують філософські виклики. Питання: «Чи потрібна філософія? Який вигляд вона має? Які вона виконує функції? Чи виконує вона виховні функції? Чи сприяє вихованню людського в людині?» нині набули нової актуальності.

Сучасне інформаційне суспільство актуалізувало проблематичність та модифікацію філософського знання. Цьому процесу сприяли важливі особливості суспільного життя та людини сьогодення. Інформаційне суспільство як реальність презентує себе різноманітно: як суспільство знань, ризику, постіндустріальне, постмодерне, постантропологічне тощо. Існує багатоманіття визначення суспільства призводить до подальшого розмаїття напрямів чи видів філософії. Ідеться про медіафілософію, філософію освіти, філософію споживання, філософію архітектури, філософію нанотехнологій тощо. Сутнісною ознакою сучасності вбачається заміщення природного штучним. До цього призводять технологізація, інтернетизація та комп'ютеризація майже усіх ланок життєдіяльності як суспільства, так і людини. Робототехніка стає важливим напрямом у сучасному світі. З'являється нова реальність –

віртуальна. У науковій філософській літературі стверджується можливість нового малюнку філософії, що є відповіддю на подальший етап розвитку суспільства – постантропологічний.

Для суспільства, що трансформується, найхарактернішою рисою є процес глобалізації, де безконфліктно реалізуються дві тенденції розвитку, що мають амбівалентний характер і визначають сьогодення та майбутнє. Одна з них спрямована в бік універсальної стандартизації світу; інша – у бік надання простору для культурного розмаїття. Глобалізація призводить до того, що відтепер усе постає однаково близьким. На думку дослідників, виникає ситуація, коли класична модель культури, де філософія виступає її складовою, не лише неадекватна, але й нормативно небезпечна й подразлива. Як наслідок, відбувається скорочення годин в навчальному процесі навчальних закладів. Так, С. Пролєєв зазначає: «Маємо ситуацію, – зазначає він, – своєрідної «шагреневої шкіри», яка перебігом вітчизняної університетської ситуації зменшується у розмірах так швидко, що від усієї понад 2 500-літньої поважної традиції – цього інтелектуального стрижня європейської історії – в українських університетах невдовзі залишиться щонайбільше маленький клаптик...» [5, с. 138].

Визнаючи роль інформаційного простору в сучасному суспільстві, дослідники вказують на формування абсолютно інших механізмів функціонування суспільства, які змінюють соціальні інституції, ритм життя, його форму, систему цінностей, що без сумніву впливають на філософське знання та його вивчення, появу колізій як у визначенні філософії, так і в формах і технологіях її викладання. Але це не спростовує її світоглядної спрямованості, без якої існування людини не можливе.

Множинність обумовлює та породжує різноманітність комбінацій взаємодії людини та світу. Ось чому відповідь на питання: «Що є філософія? Чому вона потрібна для людини та суспільства?» – стає досить проблематичною. Сучасний філософський дискурс зосереджується на питаннях віртуальної реальності, кіберонтології, технологічної людини, «хвороби духу», тілесності, медіа тощо. Відбувається зсув у конструюванні та конституюванні сучасної філософської реальності, переоцінювання місця та ролі філософії як форми мислення, як засвоєння культурної спадщини, форм та методів інноваційного пошуку. Б. Марков зазначає, що «сьогодні до дисциплін, які були закладені ще давньогрецькими філософами Платоном та Аристотелем, відносяться або іронічно, або зухвало, скептично, у зв'язку з низкою суб'єктивних та об'єктивних причин. Старе та давнє вже не викликає пошани, воно стає подібним антикваріату, який надає його господарю особливий престиж, але як такий він марний» [4, с. 15]. Філософія стає «добіркою різного».

Відповіді на публічно поставлені питання вже не можливо надати в координатах або / або, прогресивні / регресивні, бо наш час характеризується ускладненням життєвого досвіду суспільства та особи. Як зазначає Л.С. Горбунова, відома в Україні дослідниця з питань філософії освіти, «традиційна освіта, що базується на застарілих уявленнях про національну культуру і самоідентифікацію особистості та спрямовується на відтворення усталених ціннісно-сміслових комплексів світовідношення, стає все більш відірваною від реального життя» [1, с. 159]. Освітня перевага університету в умовах сучасної мобільної та суб'єктивної соціальності деградує до суто юридичної переваги, яку ще в змозі надати та підтримати держава.

Аналітики з питань філософії освіти вважають за необхідне змінити зміст освіти. Наведемо точку зору В. Шамрай, яку вона виклала у статті «Інституційна криза освіти: соціокультурні виклики сучасності»: «Глобальний світ ставить під сумнів, під знак питання подальше існування її (освіти) у сформованому культурному сенсі. Освіта не тільки трансформується, відповідає на виклики часу, скільки перероджується, набираючи цілком інші риси» [10, с. 93]. Вважаємо, що її позиція торкається й викладання філософського знання. У наукових дослідженнях вже обґрунтовано та доведено існування антиматерії.

Відкриємо підручник із філософії. Чи знайдемо хоча б декілька речень про ці відкриття? На жаль, ні. Група вчених Європейської організації з ядерних досліджень, котрі працюють у рамках програми ALPHA, уперше виміряли антиматерію, а точніше її оптичний спектр. Позитрон, як частка антиматерії, знаходить практичне використання в діагностиці ракової захворювань (позитронно-емісійна томографія). Результати роботи подані в часописі Nature (Engadget, CERN, Nature). Ця ситуація повторюється з появою нанотехнологій, проблемою евтаназії тощо. Це стосується і проблеми заміщення, яка виникає з появою робота. Нора Робертс у романі «Відданість смерті» яскраво змальовує кризу ідентичності людини у суспільстві, де активно діють дроїди – людиноподібні роботи. Виникає питання щодо існування технологічної людини: «Хто вона – людина? Звір чи кіборг?».

Викладаючи філософію, не можна ігнорувати заяву норвезьких вчених про те, що рівень інтелекту людей протягом останніх десятиліть знизився. Результати дослідження Центру екологічних досліджень Ragnar Frisch надруковані на порталі Medikal Xpress. Учені зазначають, що з кожним поколінням рівень інтелекту «падає» в середньому на сім показників. Ці зміни вони пов'язують зі зміною образу життя, появою Інтернету, а також факторами навколишнього середовища. Так, Інтернет призвів до технологічної людини, людини, котра «емігрувала» в Інтернет, людини, котра клікає. Учені та педагоги стурбовані тим, що у молоді з'являється цифрова деменція. Світ зіткнувся з досить загостреною колізією: людина – здобувач знань чи споживач?

Постає питання про подання філософії в підручниках, яких стає все більше. Актуальним є питання: як в освітній філософській літературі подати новітні матеріали, як їх довести до повсякденної практики викладання на лекціях і семінарах? Це питання – вимога часу. Структура філософських підручників залишається такою, якою вона була в ХХ ст. У наявних підручниках із філософії більша частина присвячена історико-філософському змісту. Вважається, що підручник із філософії повинен навчити мислити. Але як цього досягнути, коли необхідно знати античних греків, Августина Блаженного, Гегеля, Г. Сквороду, П. Юркевича, сучасних філософів? Поверхове знання не спонукає до глибокого мислення, розуміння того, що дає історико-філософський матеріал для аналізу сучасних складних процесів. Може саме цими обставинами пояснюється скепсис студентської молоді до філософії, оскільки вона відірвана від досягнень сучасної науки, від тривог екзистенційних страхів і безнадій, що виникають в технологічному суспільстві.

Одним із шляхів подолання існуючих протиріч, на думку авторів, є використання літератури, яка одержала назву «нон-фікшн». На Заході до «нон-фікшн» залучається популярна література з філософії, психології, енциклопедії та словники, науково-популярна література тощо. Твори, що підпадають під цю класифікацію, засновані на фактах, а не на вигадках. У Європі поява «нон-фікшна» вже досить значний факт, а в Україні – робить перші кроки. Ганна Тригуб у статті «Non scholae, sed vitae discimus» (Вчимося не для школи, а для життя) як приклад «нон-фікшн» наводить монографію Тараса Лютото «Ніцше. Самоперевернення», підкреслюючи, що остання «гарний європейський зразок нон-фікшн про особистість та розвиток філософських поглядів однієї з ключових фігур європейської філософії ХІХ ст.» [7]. Не можна не погодитися з думкою автора, що час креативних індустрій потребує популярних наукових знань, зокрема в соціогуманітарній сфері та філософії.

З'явилися варіанти збереження статусу філософії: філософія як історія філософії, філософія як феноменологія, соціальна філософія, філософія науки, філософія мови тощо. Відбувається трансформація філософії, виникає її нова конфігурація, що потребує нових освітніх технологій. Донесення до молоді наукового знання за старими методичними та методологічними засобами є однією із колізій. Вирішуючи їх, спростовуємо у свідомості людей ставлення до

філософського знання, до вивчення філософії, яке існує в публічному просторі. Так, Ю. Макаров на сторінках «Українського тижня» заявляє: «Що ж до вітчизняної гуманітаристики, то тут, перепошую, ми не те що не пасемо задніх, ми взагалі нікого не пасемо, на світовій науковій мапі філософії, лінгвістики, антропології, мистецтвознавства нас не видно» [7].

У 1996 р. вийшла книга Пола Кеннеді «Вступаючи в двадцять перше століття», що відразу стала бестселером [2]. У ній він спробував визначити, що ж чекає молодь у професійному відношенні в найближньому столітті. На його думку, ринок спеціалістів з комп'ютерних технологій у найближчий час буде переповнений, тому варто розвивати свої гуманітарні таланти: здатність до спілкування, пізнання в політиці та міжнародних справах. У питанні, в яких сферах буде найбільший попит, Пол Кеннеді згоден з психологом Робертом Райхом. Останній стверджує, що найкращі перспективи у тих, кого він називає «аналітиками символів», тобто у людей, котрі вміють працювати з символами та аналізувати їх, наприклад, це потрібно при складанні банків даних, у програмному забезпеченні, на ринку цінних паперів, у сценарній справі, а всі ці сфери мають міжнародне значення. Якщо прибрати всі наукові терміни, то стане зрозумілим, що Кеннеді має на увазі насамперед людей творчої праці, здатних до креативного мислення. Як бачимо, місця філософу-професіоналу тут не знайшлося. Тому викладачі-педагоги, починаючи з маєтики та закінчуючи сучасними інноваційними технологіями, повинні допомагати не лише в оволодінні новітніми знаннями, але й у становленні творчої особистості, без якої неможливий подальший розвиток суспільства. У цьому контексті не можна не погодитися з тим, що «молодь – це один із ресурсів, що існує у кожному суспільстві й від мобілізації якого залежить його життєздатність» [3, с. 443].

Підкреслимо, що доведення історико-філософського матеріалу до процесів сьогодення потребує глибоко знання цього матеріалу, методичної та педагогічної майстерності, креативних педагогічних технологій. Необхідно змінити стан філософії, що, на думку С. Пролєєва, перебуває на маргінесі суспільного життя та не дозволяє людям скористатись її креативним потенціалом [8, с. 6].

Висновки. Зусилля викладачів, закладів освіти залишаються малоефективними, якщо суб'єкти освіти пасивні в цьому процесі, коли бажання та зусилля не будуть спрямовані на самотворення, на творення самого себе як креативної особи. Варто пам'ятати, що систематизація філософсько-педагогічних знань і ціннісних орієнтирів на нових принципах – це не самоціль, вона потрібна не стільки для того, щоб у черговий раз провести своєрідну «інвентаризацію» накопичених педагогічних знань, відомостей, аксіологічних і філософських систем. Насамперед вона необхідна, щоб, по-перше, виявити основні принципи їхнього найбільш доцільного і продуктивного використання в практичній педагогічній діяльності шляхом найбільш прийняттого поєднання, об'єднання і комбінування елементів вже відомих систем, технологій, методів навчання і виховання, по-друге, визначити основні стратегічні орієнтири філософсько-педагогічних пошуків.

Відбувається експериментування з ідентифікацією філософії шляхом звернення як до мови політики, мистецтва, психотерапії, так і поширення простору самої філософії, конструювання нових дисциплін. Ця ситуація свідчить про необхідність поліпарадигмального підходу щодо визначення філософії та філософського знання в умовах сучасності. Останній ґрунтується на множинності взаємовідношень, взаємодій людини та світу, дає можливість розглянути філософію як процес.

Список використаної літератури

1. Горбунова Л.С. Транскультурна освітня стратегія в контексті викликів глобалізації. *Філософія освіти*. 2014. № 1 (14). С. 158–195.

-
2. Кеннеди П. Вступая в двадцать первый век. Москва : Весь мир, 1997. 480 с.
  3. Манхейм К. Диагноз нашего времени / пер. с нем. и англ. ; отв. ред. и сост. Я.М. Бергер и др. Москва : Юрист, 1994. 700 с.
  4. Марков Б.В. Философия : учебник. Санкт-Петербург : Питер, 2013. 432 с.
  5. Пролєєв С.В. Призначення філософського журналу у дзеркалі статистики. *Філософська думка*. 2010. № 6. С.137–142.
  6. Рорт Р. Философия и будущее. *Вопросы философии*. 1994. № 6. С. 29–34.
  7. Тригуб Г. Non scholae, sed vitae discimus (Вчимося не для школи, а для життя). *Український тиждень*. 2017. № 40 (516). 6–12 жовтня. URL: <https://www.twirpx.com/file/2513525/> (дата звернення: 21.02.2019).
  8. Філософія у публічному просторі: Між академічністю й популярністю Круглий стіл «Філософської думки». *Філософська думка*. 2017. № 1. С. 6–7.
  9. Хайдеггер М. Время и бытие / сост., пер., вступ. ст., комм. и указ. В.В. Бибахин. Москва, 1993. 445 с.
  10. Шамрай В. Інституційна криза освіти: соціокультурні виклики. *Філософія освіти*. 2015. № 1. С. 89–104.
  11. Эпштейн М.Н. Знак пробела: О будущем гуманитарных наук. Москва : НЛЮ. 2004. С. 485–496.